

Ahogy a gondolat önmagára talál

Megszakítottság, csend, ismétlés Nemes Nagy Ágnes
és Emily Dickinson verseiben

BUDA ATTILA

irodalomtörténész, szerkesztő

buda.attila@gmail.com

ORCID 0000-0002-4183-500X

A B S Z T R A K T

Emily Dickinson és Nemes Nagy Ágnes élete, munkássága két különböző földrészhez, eltérő évszázadhoz kapcsolódott. Ráadásul Dickinson még közmegegyezés szerinti pályával sem rendelkezett. Post és present megismerésük, versbeszédük mindezek ellenére több hasonló vonást mutat. A tanulmány kiadástörténeti és összehasonlító szempontok figyelembevételével keresi a közös pontokat. Ezek egyike hagyatékuk kéziratbősége, amelyből Dickinson posztumusz pályája felépült, illetve amely kiegészítette/kiegészíti Nemes Nagy Ágnes életében közölt életművét. Rokonítja őket az is, hogy mennyire másodlagos szerepet játszik életművükben a keletkezés időrendje. Versbeli megszólalásukat mindezen túl kettős elidegenedés jellemzi: hátralépés a világtól és hátralépés a nyelvből eredő, közvetlen megért(et)éstől. Valószínűleg ezek eredményezik az ismétl(őd)és retorikai alakzatának különböző formáit költészetükben, amelyek szerkezete Nemes Nagy verseiben az anyanyelv, Dickinsonéiban pedig magyar és német kontrollszövegek segítségével mutatható meg.

I.

Az 1830-ban született és 1886-ban meghalt Emily Dickinsont majdnem egy teljes évszázad választja el Nemes Nagy Ágnestől. A Massachusetts (USA) állambeli kisvárosban, Amherstben, ahol élete döntő részét töltötte, nem szerezhette sok ismeretet Magyarországról, a magyar irodalomról még annyit sem; talán Kossuth Lajos 1851 és 1852 közötti, az Államokban töltött hónapjai, zajos fogadtatású körútjának hírei eljutottak hozzá. Apja, Edward Dickinson ugyanis az Egyesült Államok képviselőházának volt a tagja, Massachusetts egyik kerületének küldöttjeként, s középosztályi családjában helye és hagyománya volt az újságfogyasztásnak. Emily Dickinson (és testvérei) először gyereklapokkal ismerkedtek meg, majd a Homestead szobáiban eléjük kerültek a helyi lapok is.¹ Talán a bostoni *The Liberator* 1852. február 27-i száma is, amelyben olvasható a Millard Fillmore elnöknek írt Kossuth-levél visszhangja, vagy a *Springfield Republican* vissza-visszatérő tudósításai, például 1859. július 23-án, amikor *The War in Europe* gyűjtőcím alatt, a solferinói csata leírása és Garibaldi bemutatása mellett, ismertette Kossuth olaszországi körutazását is.² Az 1850–1880 közötti évtizedekben számtalan hasonló hír található a massachusettsi helyi lapokban a távoli Európáról és annak egy igen kis országáról, bár az igazán fontos események és hírek belpolitikaiak voltak: a polgárháború évei, az előtte volt és utána következő évekkel. S az unionisták és a konföderációsok között is voltak magyar származású katonák, főtisztek is. Emily Dickinson számára ezért a *Hungarian, the Hungarians* szavak nem biztos, hogy idegenül csengtek, bár fennmaradt leveleiben, ahogy a korabeli történelem más aktuális mozzanatai sem, ezek sem olvashatók. Verseiben pedig a természetten túli világ csak igen áttételesen, mintegy a mögöttük álló érzelmi tartomány kialakítójaként, de nem résztvevőjeként van jelen.

Dickinson megismerése és befogadása halála után három hullámban vált teljessé. Első gyűjteménye 1890-ben hozzátartozói közreműködésével jelent meg,³ Ezt követően nyomtatásban közreadott hagyatéka folyamatosan bővült, korai felfedezését Conrad Aiken *Modern American Poets* című 1922-es antológiája és az ugyancsak általa összeállított, 1924-es, válogatott verseket tartalmazó kötet eredményezte.⁴ Az életmű

¹ A Homestead lakói által olvasott lapokról lásd: *All Things Dickinson. An Encyclopedia of Emily Dickinson's World*, II., szerk. Wendy MARTIN, Greenwood, Santa Barbara – Denver – Oxford, [2014], 624–630.

² Digitalizált változatuk elérhető a washingtoni Kongresszusi Könyvtár honlapján, lásd: <https://chronicling.america.loc.gov/search/pages/results/?date1=1756&rows=20&searchType=basic&state=Massachusetts&date2=1963&proxtext=Kossuth&y=14&x=19&dateFilterType=yearRange&page=1&sort=relevance>. A *Springfield Daily Republican* (címvariáns) közölte 1852 és 1866 között Emily Dickinson öt versét, ezeken kívül életében csak hét verse jelent meg, lásd: *All Things Dickinson*, II., 704–705. A lap szerkesztője, Samuel Bowles a Dickinson család barátja volt, kapcsolata Emilyvel, utóbbi életében – a szakirodalom szerint – az egyik legjelentősebb volt, lásd: *Uo.*, I., 104–106.

³ *Poems by Emily Dickinson*, szerk. Mabel Lomis TODD – T[homas]. W[entworth]. HIGGINSON, Roberts Brothers, Boston, 1890, XII [2] 14–152.

⁴ *Selected poems of Emily Dickinson*, szerk. Conrad AIKEN, The Modern Library, New York, 1924, 231. Az antológia 1927-ben bővített kiadásban is megjelent, Emily Dickinson versei mindkettőben változatlanok.

igazi felismerése azonban anyanyelvi közegben is csak a huszadik század ötvenes éveinek közepén, Thomas H. Johnson vers- és levélkiadásaitól, illetve ezek utánnyomásaival és új kiadásaival kezdődött.⁵

Az angolszász líra a magyar fordítások kavalkádjában némiképp háttérbe szorult a német, a francia, majd az orosz – néha közvetítő nyelvből származó – művek tolmácsolása mögött. A nyelvtudás megszerzése és megtartása honi körülmények között nemritkán a történelmi helyzet, állapot eredménye – elég a francia nyelvismeret első világháború utáni visszaszorulására, a második világháború előtti németnyelv-tanulás két-, két és fél évszázados előzményeire és hirtelen megszakadására, vagy az 1949 és 1989 közötti évjáratok kötelező orosz nyelvi oktatására és ennek utóéletére gondolni. Az angolszász világ ráadásul mindig távol volt, távolabb, mint a közvetlen szomszédok, az angoltudás a személyes érdeklődésen, sokszor a szerencsén vagy a véletlenen múlt – nem pedig a szülők szándékán. És akkor még szó sem esett az Egyesült Államok mindenkori valóságát a huszadik században megcélzó ideológiai elfogultságokról.⁶ Nemes Nagy Ágnes *Tanuljunk nyelveket* című rövid, kissé ironikus emlékezésében ejtett szót a második világháború előtti középosztály – és saját maga – angoltudásáról.⁷ Bár Emily Dickinson hazai recepciója a múlt század húszas éveinek a végén kezdődött,⁸ s Babits Mihály is felfigyelt verseire, a magyarországi befogadás mégis csak az ötvenes évek végétől kapott nagyobb lendületet.⁹ A megismertetésben szerepe volt Fülep Lajosnak, aki Beney Zsuzsát és Károlyi Amyt is ösztönözte a fordításra.¹⁰ Az életmű

⁵ *The poems of Emily Dickinson. Including variant readings critically compared with all known manuscripts*, I–III., szerk. Thomas H. JOHNSON, Belknap Press, Cambridge, Ma., 1955, XVII [2] 1–378, IV [2] 379–820, VI [2] 821–1186 [2]. *The letters of Emily Dickinson*, I–III., szerk. Thomas H. JOHNSON – Theodora WARD, Belknap Press, Cambridge, Ma., 1958, XXVII [1] [2] 3–312 [2], VIII [2] 315–652 [2], VIII [2] 655–999 [3].

⁶ Vajda Miklós megállapítása az ideológiai gátlások miatti ismerethiányról: „A nagy nyugati lírák közül az amerikai hatott nálunk talán a legkevésbé; bár Whitman már Arany János életében fordították, s Poe nyoma is ott van a Nyugat lírájában, ennél többet eddig számunkra nemigen jelentett. Meglátszik ez bizonyos mértékig e kötet fordításain is; a fordítók nagyon idegen világban mozogtak, s hiába volt ismert a nyelv, nem mindig sikerült mögé képzelni azt a világot, amely a verset küldte.” Lásd: *Észak-amerikai költők antológiája*, vál., szerk., előszó, életrajzok VAJDA Miklós, ford. BABITS Mihály et al., Kozmosz Könyvek, [Budapest], 1966, 17–18.

⁷ NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana. Prózái írások*, I., szerk., utószó HONTI Mária, Osiris, Budapest, 2004, 526.

⁸ VADON Lehel, *Az amerikai irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája Magyarországon 2000-ig*, I., Eszterházy Károly Főiskola Amerikanisztika Tanszék – EKF Líceum, [Eger, 2007], 544–600.; BUDA Attila, *Milyen a nyár Amherstben, avagy Emily Dickinson júniusi bódulata = ÜÖ., Milyen a nyár Amherstben. Esszék, tanulmányok, források*, Ráció, Budapest, 2017, 203–232.

⁹ Az ötvenes évek végén, amikor oszlani kezdett a nyugati irodalom egészét kísérő ideológiai eredetű elutasítás Magyarországon, Weöres Sándor *A lélek idézése* (1958) című kötetében két Dickinson-fordítást közölt, majd Gergely Ágnes, Károlyi Amy, Tótfalusi István, Beney Zsuzsa tolmácsolásában a hatvanas évek közepétől, ha nem is gyakran, ám rendszeresen jelentek meg Dickinson-versek magyarul. A kezdethez tartozik még, hogy bár a *Világirodalmi lexikon* „Amerikai irodalom”-címszavából (1971) még hiányzik, az 1972-ben megjelent második kötetben már önálló szócikket kapott, szerzője Tótfalusi István.

¹⁰ FÜLEP Lajos *Levelezése VII. 1961–1970*, szerk., jegyz., mut. F. CSANAK Dóra, [MTA Művészettörténeti Kutatóintézet], Budapest, 2007, 99–100, 109, 162–163, 167–169, 170–171, 241, 274–275, 280–281, 295, 319.

első, máig egyetlen, több szerző tolmácsolásával készített, válogatott gyűjteménye 1989-ben jelent meg.¹¹ Nemes Nagy Ágnes azonban már korábban találkozott Emily Dickinson nevével, hiszen például együtt szerepeltek a Nagyvilág 1979 augusztusi és 1980 decemberi számaiban.¹² De az 1966-os *Észak-amerikai költők antológiájában*, Gergely Ágnes 1973-as (*Válogatott szerelmeim*), Károlyi Amy 1975-ös fordításkötetében (*Vonzások és viszonzások*) és a három évvel későbbi első válogatott versek gyűjteményében (*Emily Dickinson válogatott versei*) is olvasható Dickinson-verseket. Bár prózai műveiben név szerint nem említette, az Újhold szellemi környezetébe tartozó költők átültetéseit – akikkel lehet, hogy személyes közelségbe nem, de szellemi közösségbe tartozott – ha akarta volna, sem kerülhette el, ahogyan a közösen írt és olvasott lapokat sem.

Életművüket első látásra markáns különbségek választják el. Nem beszélve a tér- és időbeli távolságról, az életút alakulása, a társadalmi helyzet, a beszélt nyelv, az örökölt nemzeti kultúra, a közvetlenül megtapasztalt történelem, amelyek mind jelentős szerepet kapnak a személyiség kialakulásában, formálódásában, s ennek következtében a versekben, más írásokban is, inkább az eltéréseket, mint a hasonlóságokat, egyezéseket erősítik meg.

Van viszont néhány körülmény, ami mindezek ellenére összeköti őket.

Először is hagyatékkuk az életút lezárulása – 1886 és 1991 – után jelentős mennyiségű kiadatlan kézirattal, valamint tárgyi és egyéb írásos emlékekkel maradt az utókorra. Ez Dickinson esetében nem is volt olyan különlegesség, mivel néhány vers kivételével egész életműve nyomdafesték nélkül maradt, első (válogatott) kötete csak halála után négy évvel jelent meg. De Nemes Nagy Ágnes is csupán három, egy-egy-évtized különbséggel megjelent, vékony kötettel jelentkezett,¹³ majd ezek szövegét egészítette ki új verseivel.¹⁴ Két utolsó válogatása ugyan az *Összegyűjtött versek* alcímet viseli,¹⁵ ezek a kötetek azonban távolról sem ölelik fel a teljes életművet, jelentős számú, nyomtatásban olvasható, de tartalma vagy formája miatt negyven évvel később alkalmatlannak tartott versét nem közölte újra.¹⁶ Mintha eleve lett volna egy tartalmi–formai kötetképzelése, amit kezdettől épített, s abból mellőzte – egyre tökéle-
tesítve az összetételt – mindazt, amit később valamiért alkalmatlannak tartott. Bár

¹¹ Emily DICKINSON *Versei*, vál., szerk. FERENCZ Győző, ford. BENEY Zsuzsa et al., utószó TÁBOR Eszter, Európa, Budapest, 1989. (Lyra Mundi) Lásd még: VADON, I. m., I., 1275, 1138, 1243. Dickinson: I., 544–600. A 2023. évi Könyvhétre került ki a nyomdából Halmai Tamás *Senki a bíbor seregekből. Emily Dickinson-átíratok* című kötete.

¹² Az elsőben Károly Amy Dickinson-fordításai, valamint Nemes Nagy Ágnes *Magyar jambus* című, a fordításról és a magyaros verselésről szóló írása, a másodikban Gergely Ágnes fordításai, Emily Dickinsonnak címzett versek, valamint Nemes Nagy Ágnes angol nyelvű kötete elé írt előszava olvasható – Bruce Berling átültetései 1979 végén jelentek meg.

¹³ NEMES NAGY Ágnes, *Kettős világban. Versek, Újhold*, [Budapest], 1946; NEMES NAGY Ágnes, *Száraz-villám. Versek és műfordítások*, Magvető, Budapest, 1957; NEMES NAGY Ágnes, *Napforduló*, Magvető, Budapest, 1967.

¹⁴ NEMES NAGY Ágnes, *A lovak és az angyalok. Válogatott versek*, Magvető, Budapest, 1969; NEMES NAGY Ágnes, *A lovak és az angyalok. Válogatott versek, 2.*, bőv. kiad., Magvető, Budapest, 1973.

¹⁵ NEMES NAGY Ágnes, *Között. Összegyűjtött versek*, Magvető, Budapest, [1981]; NEMES NAGY Ágnes, *A Föld emlékei. Összegyűjtött versek*, Magvető, Budapest, [1986].

¹⁶ „Fiatalkori”, kötetébe fel nem vett verseit lásd: BUDA, *Milyen a nyár Amherstben*, 407–417.

a kéziratait nem semmisítette meg, azoknak csak egy része került közgyűjteménybe, bizonytalan terjedelmű és főleg tartalmú hányada jelenleg is a jogutód és magángyűjtők tulajdonában található. Ez az anyag teljes mélységében még most sem ismert.¹⁷ Mindkét hagyaték családi–hozzátartozói olvasáson és vizsgálaton esett át először, s a hírnév, valamint a kényelmetlen – vagy annak gondolt – ismeret megosztását a rokonok érdekei és ellenérdekei szabták meg, vagyis ők döntötték el, mi kerülhet abból a továbbiakban a szakmai feldolgozás, illetve a tág olvasói érdeklődés elé.

Azaz a költői-(levél)írói oeuvre teljes megismerése egyaránt a halálukat követő utókorra maradt, hiszen Dickinson eleve lemondott a publikálásról, Nemes Nagy pedig költői életművének szűk körére szorította azt. (Prózai írásaiban nem formai, hanem elsősorban tartalmi megfontolások vezették, az igazán személyes, vallomás-jellegű írásain kívül közölte is azokat.) Kéziratállományuk feltárása fokozatosan ment/megy végbe, az 1886-ban lezárult életműé befejeződött, feldolgozása más és más szempontok szerint folyamatos, az 1991-ben befejeződötté viszont a teljes hozzáférés hiányában várat még magára. Ugyanakkor míg a Dickinson-versek többsége 1886 előtt családtagjai előtt is homályban volt, Nemes Nagy Ágnes mégiscsak egy kötetekkel szegélyezett pályát mondhatott magáénak. A szilencium, illetve az ideológiai távolságtartás – lesz még szó róla – után megérte, hogy a nyolcvanas évekre legitimáló tényezővé vált. Persze nem a politika, hanem az irodalom értékrendje szabta meg életét, joggal feltételezhető, ahogy az elsőt nem, úgy a második szerepet sem kívánta. Mint Emily Dickinson, aki következetes maradt a hallgatáshoz, ő is levonta a konzekvenciákat: vállalta a bizonytalan érkezésű, de remélt oldódás kivárását, és elkerülte a hazai politika aktorait. Az autonóm női személyiség a 19. század amerikai kisvárosainak szellemi életében különben hasonló reakciókat váltott ki, mint a 20. század Magyarországnak felső értelmiségi rétegében. Dickinsontól elvárás szerinti, „női” verseket kívánt a bostoni *Atlantic Monthly* a közlés feltételeként, Nemes Nagynak pedig elismerésben és idegenkedésben egyaránt volt része életében és halála után.¹⁸

Rokonítja őket az is, hogy másodlagos szerepet játszik életművükben a keletkezés időrendje. Más alkotóknál többnyire a szellemi teljesítmény előrehaladása – esetleg hanyatlása – követi a fizikai idő múlását, vagyis új kezdetek és új befejezések egyenesvonalú ritmikája mozgatja a pályát. Minden következő (idő)állapot tartalmi vagy nyelvi/formai változással jár, s ezek összessége alakítja – emeli, süllyeszti vagy azonos helyen hagyja – a szerző szubjektív–objektív megítélését. Emily Dickinson verseinek ezzel szemben, mivel szerzőjük sem címmel, sem dátummal nem látta el azokat, csak

¹⁷ Ferencz Győző hat kéziratost füzetről tesz említést, amelyekben versek olvashatók, lásd: NEMES NAGY Ágnes, *Összegyűjtött versek*, szerk., szövegmond., jegyz., utószó FERENCZ Győző, Jelenkor, [Budapest, 2016], 581–584. Találhatók kéziratok még a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeumának Kézirattárában, valamint magángyűjtőknél is. A hagyatékban az említett kiadáshoz felhasznált kéziratost anyagán kívüli kéziratost ismeretlenek.

¹⁸ Az idegenkedésre lásd: SZÖNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, I., Noran, [Budapest, 2012], 682–689. Lásd még: GYURKOVICS [Gyurkovics Tibor], *Rekontra*, Lyukasóra 1996. május, hátsó borító, vagy: TÉREY János, *A nagyasszony*, Jelenkor 2012/3., 299–302., és a körülötte kibontakozott polémiát.

egy kikövetkeztetett keletkezése, hozzávetőleges sorrendje ismert, amit nem támasztanak alá nyomtatott megjelenések.¹⁹ Verseinek sorozatához semmilyen vonatkozásban nem köthető a keletkezéstörténeti „változás”, „fejlődés”. Könnyebben és nehezebben hozzáférhető, nyelvileg és gondolatilag egyaránt idő nélküli életműve nem egy pontból egy másikba tartó ívet mutat, hanem egy saját világlátáshoz kötődőt, amelytől hol eltávolodik, hol visszatér, de nem keres külső megerősítést. Az 1890-es és 1914-es kötetének kiadói feltehetően emiatt, s még a családi emlékezet közelségében, egy romantikus irodalomeszményt képviselve tematikus rendszerben – *Life, Nature, Love, Time and Eternity, The Single Hound* – jelentették meg, amit közlésre alkalmasnak találtak, néha kissé megváltoztatva a kéziratok szövegét.²⁰ A két első kritikai kiadás pedig kénytelen volt szövegen túli datálási segítségeket keresni – mint az írás változása, külső tartalmi jegyek –, ennek következtében a versek egy része különböző keletkezési idővel szerepel az egyikben, mint a másikban, ahogy a sajtó alá rendezők kikövetkeztették.²¹ A 2016-os, szintén kritikai igényű kiadás²² azonban szakít az előzők datálásaival, s úgy igyekszik egy egzaktt időrendre, hogy a verseknek a Dickinson által füzetekbe (Fascicles) rendezett szerzői szándékra épít, feltételezve, így a keletkezés időrendjét is jobban meg lehet közelíteni. A hagyatékban a füzeteken kívül – amelyek lapokból (Sheet, legtöbbször két fólió, négy oldal) állnak – található még önálló (unbound – kötés nélküli) lapok is, valamint versek, feljegyzések olvashatók nem szokásos írásrögzítésre használt anyagokon, például borítékokon.²³ Cristanne Miller kiadásának elején a negyven füzet anyaga áll az egyes lapok dátumozásával, amelyeken mindig több vers is olvasható; például a 36. számú füzetben, amely 1863 körül keletkezett, 22.²⁴ Ezeket követik a füzetekbe nem került, rendezetlen (loose) versek, mindegyik önálló datálással, majd az idegen kézírásban fennmaradtak, végül a másoknak küldöttek.

A negyvenes évek végétől megszakadt publikációs lehetőség miatt Nemes Nagy Ágnes alkotói léte még nem volt másfél évtizedes, amikor a Benedek Marcell főszerkesztése mellett kiadott *Magyar Irodalmi Lexikon* második kötete 1965-ben azt írta

¹⁹ Csak a nyomtatásban olvasható kilenc versnek van biztos (megjelenési) dátuma, lásd Joel MYERSON, *Emily Dickinson. A Descriptive Bibliography*, University of Pittsburgh, Pittsburgh, Pa., 1984, 131–132. A bibliográfia igen részletesen és pontosan leírja a versek és levelek (bővülő szövegű) kiadásait, új kiadásait és lenyomatait. Az 1864. évi megjelenéseket más csoportosításban és egy tétellel kiegészítve lásd: *All Things Dickinson*, II., 704–705.

²⁰ Nemes Nagy Ágnes utolsó német kötete ugyancsak tematikus csoportosításban közli a verseket: *Arboretum, Botanicum, Bestiarium, Aquarium, Atmosphärenkunde, Anorganicum, Geometricum, Monster, Gott und andere Posthumanoide*, lásd: Ágnes NEMES NAGY, *Mein Hirn: ein See. Gedichte*, ford. KALÁSZ Orsolya – Christian FILIPS, Urs Engeler, Berlin–Budapest–Schupfart, 2022, 226. Köszönöm Pataky Adrienn-nek, hogy felhívta erre a kötetre a figyelmemet.

²¹ *The poems of Emily Dickinson...1955; The Poems of Emily Dickinson. Variorum Edition*, I–III., szerk. R[alph]. W. FRANKLIN, Belknap Press, Cambridge–London, 1998, 534, 535–1118, 1119–1654.

²² *Emily Dickinson's Poems. As She Preserved Them*, szerk. Cristanne MILLER, Belknap Press, Cambridge–London, 2016, X [2] 845. DOI: 10.4159/9780674968752

²³ Emily DICKINSON, *The Gorgeous Nothings*, szerk. Marta WERNER – Jen BERVIN, előszó Susan HOWE, Christine Burgin – New Directions, [New York, 2013], 255.

²⁴ <https://www.thedickinson.net/plog-poetry-blog/category/emily-dickinson-archive>

róla, hogy a *Századvillám* verseiben az „objektív líra meghonosítására törekszik”.²⁵ A kézikönyvek mindig kanonizációs céllal születnek, így volt ebben az esetben is, némi belpolitikai bájjal vegyítve; a szócikk mondatai mögött tetten lehet érni a ki nem mondott kritikát: „Lírája gyakran komor hangú, költészete sok tekintetben polgári színezetű.” Szóval: nem „optimista” és nem „közérthető”, utóbbit a társadalmi igény és műveltségi szint szerint is értve, elvont, gondolati, nem tart kapcsolatot az „élettel”, nem a „közösségi” líra művelője. Nem tagadható a minőség, de csak a vajt-fülűekhez szól: „objektív” – nem ő volt az első a magyar irodalomban, aki ezekben az években ezt a verdiktet kapta. Mindez persze az értési nehézségek áthidalására tett kísérletként is értékelhető. Ez a pillanatnyi megítélés azonban azért is jelenhetett meg, mert az érett hang megtalálása előtti idő eltűnt a pályáiból – legalábbis a nyomtatottból. Ennek részben az volt az oka, hogy Nemes Nagynak tulajdonképpen már első kötete is gyűjteményes volt, mivel addigi verseinek csak válogatott darabjait közölte, ahogyan a következőkben is.²⁶ Kötetekben olvasható verseinek (a kéziratok környezetébe, illetve a megjelenések alapján, bár a verskezdet–befejezés, valamint a megjelenés nem okvetlenül esett egybe) megállapítható egy – néha hozzávetőleges – keletkezési időrendje, maguknak a köteteknek az összeállításában azonban nem ez a fő rendezési elv, a szerző számára nem az újdonság elsőbbséghez juttatása, hanem a versek gondolati kapcsolata és egymásra hatása fontos.²⁷ Nemes Nagy életében megjelent utolsó kötete, *A Föld emlékei* szerzői véglegesítés eredménye, azonban az addigi életműnek Dickinsonhoz hasonlóan nem az egyenesvonalú „fejlődés”, „teljesedés”,²⁸

²⁵ *Magyar irodalmi lexikon*, II., főszerk. BENEDEK Marcell, Akadémiai, Budapest, 1965, 343–344. A szócikkek szerzői jelöletlenek. Lásd még: Z. URBÁN Péter, *Intellektuális költészet – objektív líra – mítosz. A Nemes Nagy-líra recepciótörténetének csomópontjai* = Uő., *Az öreflexió mintázatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*, Ráció, Budapest, 2015, 11–30. Az objektív líra–személyesség, tárgyiasság–vallomáosság kategóriáról lásd: PATAKY Adrienn, *A paleolit távirat Nemes Nagy Ágnes lírájában. A Fenyő című versről* = „Fényem nő: magam termelem”. *Biopoétika a 20–21. századi magyar lírában*, szerk. BALAJTHY Ágnes – MEZEI Gábor, Prae, Budapest, 2022, 285–304.

²⁶ A Ferencz Győző által szerkesztett *Összegyűjtött versek* kötetben a *Kettős világban* jegyzetanyaga, az egyes versek említésében a kéziratok hagyaték szerinti datálásokkal, valamint a megjelenések dátumaival az 590–597. oldalak között olvasható. Mivel azonban ez a kötet *A Föld emlékei* című összegyűjtött versek anyagát veszi alapul, amelyben az első kötet összetétele is változott, ellentmondás található az első kiadás időhatára (1942–1946), valamint az egyes versek keletkezési ideje (1947, 1948, 1949, 1951, 1952) között.

²⁷ A *Kettős világban* minden verse keletkezési dátum nélküli. A *Századvillám* a tartalomban a 1948–1956 és 1942–1948 közötti keletkezési időt rögzíti, csakhogy a kötet elején közölt, későbbi keletkezésűek között van egy 1946-os, illetve a korábban keletkezett, de a második részben olvasható versek tartalmaznak 1950-es, 1951-es, 1952-es és 1956-os datálásukat is, ami azt mutatja, hogy a tartalmi összetartozás fontosabb az időrendnél. A *Napforduló* versei szintén dátumozás nélküliek. Lásd még: BUDA Attila, „mint a macska, mely ugrása közben / a levegőben megbotol”. *Nemes Nagy Ágnes verseinek kiadástörténete* = Uő., *Milyen a nyár Amherstben*, 31–34.

²⁸ „Hogy ami történt, fejlődés volt-e, nem tudom. De változni bizonyára nagyon is változtam. A Nyugat első, második, harmadik nemzedékének ihletésében kezdtem el verset írni. Az ötvenes években, amikor csak az íróasztalnak dolgozhattam, jócskán megváltozott a hangom, stílusom. Rájöttem: le kell szoknom a szabályos rímelésről, sorképletekről, és – persze, önkéntelenül – összetörtem a korábbi szerkezeteket. Úgy hiszem, teljesen másképpen írok ma, mint első kötetemben... [...]” *Között. Nádor Tamás interjúja* = NEMES NAGY, *Az élők mértana*, II., 421.

hanem a megszakítás folyamatossága, a változás, az átalakulás a jellemzője; egy korábbi állapot a befogadó elől rejtve nő át egy másik állapotba, csak a költői én számára ismert és látható. S maga után hagyta például azt a megválaszolhatatlan kérdést: vajon mivé változott volna a prózaverseknél tartó pálya, ha nem szakad meg az élet?

Emily Dickinson és Nemes Nagy Ágnes életművét a kéziratban maradt életműrész nagysága és az idő eljelentéktelenítése, kikapcsolása mellett kettős elidegenedés is jellemzi: hátr lépés a világtól és hátr lépés a nyelvből eredő, közvetlen megért(et)éstől. Az önmegvonás kettős gesztusa azonban ellentmondás hordozója, mivel a szélsőséges lírai én egyaránt az értelemhordozó közeg érzelembe-emelésének segítségével halványul el. Magábforduló, elzárkózó, mondja az utókor ítélete Emily Dickinsonra, s a „tárgyias” Nemes Nagy Ágnesre is, miközben a befogadás fő nehézségét éppen az ábrázolt, néven nevezett, de nem kommersz emóciók, valamint a megszólaltatás ismeretlensége, szokatlansága, kívülálló, egyben felszólító jellege okozta/okozza, valamint a nyelvi megformálás egyedisége; mindkét szerző távolságtartása a „köznapi” és a „költői” beszédetől, azaz egy új nyelv, új szintaxis teremtése/keresése.²⁹ Végső soron a kommunikáció, a párbeszéd határainak feszegetése. Szavaik nem tényeket, leírást, elbeszél(het)ő világot, hanem érzéseket és érzelmeket³⁰ közvetítenek. Nem csak az élőkét, az élettelenekét is. És válaszra várnak. A hallgatásba, elhallgatásba, valamint a fizikai világ képeibe átlépő párbeszéd ezért mégis a világ felé forduló bizalom hangján szólal meg, hiszen a hiány kimondása sem más, mint a visszhangvárás gesztusa.

II.

Mindezekén túl a két költő nyelvét az ismétl(őd)és³¹ retorikai alakzatának különböző formái is rokonítják. A hang-, szó- mondatismétlés a nyelvtani egységekben, a gondolatismétlés egy-egy vers egészében, ciklikus szerkesztés esetén több versben is megjelenhet. Az ismétlés az előbbieken mellett kifejeződik a gondolat újra- és újrakezdésében, illetve a széttekintő számbavételben. A lehetőségek teljes skáláját mutatja be Nemes Nagy Ágnes *Víz és kenyér* című, Babits Mihálynak ajánlott verse.³²

²⁹ BOLLOBÁS Enikő, *Vendégünk a végtelenből. Emily Dickinson költészete*, Balassi, Budapest, [2015], 36–65. A nyelv, az érzelmek és a névtelenek senkiföldjének összefüggéseiről lásd: NEMES NAGY, *Az élők mértana*, I., 28–30.

³⁰ Az érzések és érzelmek meghatározása, találkozása, átfedése több szempontból is tárgyalható. Itt érzés alatt a fizikai világ külső vagy belső összetevőit – fáj a fejem, didergek stb. –, érzelem alatt pedig a pszichikum működését – düh, undor, szerelem stb. – értjük.

³¹ „[...] elhatárolható egységek, jelenségek, folyamatok visszatérése, ami a bennünket körülvevő világ egyik alapvonása”. Lásd: *Alakzatlexikon. A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*, főszerk. SZATHMÁRI István, Tinta, Budapest, 2008, 321. (A magyar nyelv kézikönyvei 15.)

³² Z. URBÁN Péter, [Szakirodalmi] *Bibliográfia és említési mutató* [Nemes Nagy Ágnes verseihez], [Kiegészítések] = Uő., *Az önreflexió mintázatai Nemes Nagy Ágnes költészetében*, 256–257.

Víz és kenyér	
Babits Mihálynak	
Reggel, ébredéskor, hét hangon kérdezem: ki evett a tányérkából? – kérdezem, ki ivott a poharamból, asztalomhoz ki ült le – kérdezem. A Hófehér, bizony a Hófehér, aki piros vérsejteket kívánna még, s följár – agyagedényből múmia-búzáat enni még, egy lány talán, nálam hétszerte magasabb, egy átlászó katona, terepszín köpenye hóval borítva, véghetetlen sor, milliók, Te is –	I [Reggel, ébredéskor – – Te is –] ³³ Ia hét hangon kérdezem: – – kérdezem. Iaa ki evett a tányérkából? Iab ki ivott a poharamból, Iac asztalomhoz ki ült le Ib A Hófehér – – enni még, Iba egy lány talán, nálam hétszerte magasabb, Ibb egy átlászó katona, terepszín köpenye / hóval borítva, Ibc véghetetlen / sor, Ibd milliók, Ibe Te is –
én boldogan, én boldogan adom kis étkemet, egyél, igyál, te Több, te óriás- birodalom küldötte, melyhez képest e sáv-lét festett zebracsík, vedd a karom, vedd lábam járni, vedd a szemem, mely még fatörzsre, néhány mohos napfoltra lát –	II [én boldogan – napfoltra lát –] IIa egyél, igyál – – festett zebracsík, IIb vedd a karom, IIc vedd lábam, IID vedd a szemem,
és élsz és élsz és éltek, nincs különbség. S ha van köztünk, már eltéveszthető. Ki ad kinek? Mit ad? Homályos arcom hét arcom Rád emelem, ki milliók helyett arc vagy előttem, szenvedő arc, ki védelmedre készített, készületlent, okozatot készített, ok, indokolásra, hitetve: rámszorulsz. Ez az.	III [és élsz – – Ez az.] IIIa ki milliók / helyett arc vagy előttem, szenvető arc, IIIb ki védelmedre készített, készület- lent, IIIc okozatot készített, ok, indokolásra, IIId hitetve:
Ez az. Igen, igen. Egy szenvedő égbolttá szélesülsz, egy sérült légkörré fölöttem, amely felé még fölemelhetem két tenyerem tálkájában a vizet, kenyeret.	IV [Ez az. – – kenyeret.] IVa Egy szenvedő égbolttá szélesülsz, IVb egy sérült légkörré fölöttem,

A kisebb nyelvi egységek repetíciója magáért beszél: a „hét hangon” kifejezés, a „múmia-búzáat” szóösszetétel, a *Hófehér*, *hétszerte*, *hóval*, *Homályos*, *hitetve* szavak sorozata, s a *kérdezem*, *vedd*, *készített* igék többes előfordulása. Mindezt strukturális eszközök is megerősítik. A versszerkesztés egyik érdekessége, ami egyben feszességét is adja, az, ahogy a sorok, a versszakok követik az azonosulás kezdeti rapszodikusságát és motívumainak ismétlődését, a vissza-visszatérést egy pontra, ahonnan fel- és szét-

³³ A továbbiakban a szögletes zárójelek között az egyes gondolatok határai olvashatók, a kettős gondolatjelek a kihagyást jelzik. A betűk a többszörös gondolatok finomszerkezetét jelölik.

tekintve a vers beszélője újra s újra fölveszi a már egyszer elejtett gondolatot. Az első egységben előbb a kérdéseket sorolja, majd a válaszokat, amelyek itt csak egy-egy kifejtetlen gondolatsort indítanak: ezek a befogadóban válhatnak tudássá. A vers beszélőjének feleletét a második, harmadik és negyedik egység kezdete, a felajánlások és felismerések egymást követő megnevezése, valamint a harmadik és negyedik egység végének, illetve kezdetének azonossága, a ráismerés adja meg: a külső világból az áldozat eszközein át az áldozattevő műveltségtöredékei segítségével jelenik meg a belső, végleges, eltörölhetetlen bemutatás.³⁴ Ezt támasztja alá a négy gondolatfelvétel finomszerkezete is, s látszik, a vers beszélője, amint egyre közelebb kerül a felismeréshez, egyre kevésbé kell, hogy másfelé forduljon.

A széttekintő számbavétel, ami a külső világ képeitől jut el a belső panorámáig, majd vissza, *A látvány* című versben érhető tetten.³⁵

A látvány	
A kék. A zöld. A folyamágó. A tárgyak változásai. Amint a látvány bent tapasztja végig a koponyám falát, mint körmozi.	I A kék. II A zöld. III A folyamágó. IV A tárgyak változásai. IVa Amint – – körmozi.
És éjszaka is felzavarnak, északifénye van a falnak, és fényes kések: bútorok – s fölránt fektemből az a páfrány, s rég-rothadt, bonyolult fonákján a spórák is vele, mint bonyolult nagyvárosok légifelvétele –	V Ész szaka is felzavarnak, Va északifénye van a falnak, Vb és éles kések: bútorok – Vc s fölránt fektemből / az a páfrány, Vd s rég-rothadt – – vele, Ve mint – – légifelvétele –
Mert élesek, mert élesek a képek mind, mert élesek, vakít ez a hangtalan zsúfolódás, amint jönnek és körbemennek az ón, a kén, a madarak, a repülések, kiterjedéstelen, elektronhéjuk-vesztett égitestek sűrűségébe összehajtva, labdába gyúrt gyökök, amint forognak végeérhetetlen egy szüntelenül égető jelenben, ahol nincsenek térközök.	VI Mert élesek, VII mert élesek / a képek mind, VIII mert élesek, VIIIa vakít ez a hangtalan zsúfolódás, VIIIb amint jönnek – – gyökök, VIIIc amint forognak – – térközök.

³⁴ BUDA Attila, *Példázat a húségről* = Uő., *Milyen a nyár Amherstben*, 9–18.

³⁵ Z. URBÁN, *Bibliográfia és említési mutató*, 194–195.; LÉNÁRT Tamás, *Körmozi és légifelvétel. Adalék a költői kép medialitásához. Nemes Nagy Ágnes: A látvány = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”. Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újhaldasokról*, szerk. BUDA Attila – PALKÓ Gábor – PATAKY Adrienn, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2016, 216–229.

<p>Egy fában lakom. Lombja évszaktalan, az édig ér, a dadogásig, és látom zsúfolódni zárva-termő gyümölcsseit.</p>	<p>IX Egy fában – – gyümölcsseit.</p>
--	---------------------------------------

Az első sor három látvány-megnevezése egy-egy ki nem mondott gondolat, egy-egy ráismerés helyettesítése. Ezután a figyelem befelé fordul, s a babitsi „összefüggő képszalag”³⁶ mozgását figyeli. De nemcsak regisztrálja, ami felmerül, nemcsak újra- és újrakezdi a megnevezést – „a dadogásig” –, hanem hálót is épít köztük. Például a *kék* és az *északifény[e]*;³⁷ a *zöld*, a *páfrány*, a *spórák*, a *körmozi*, valamint a *jönnek* és a *körbemennek*, illetve „forognak végeérhetetlen” jelzései a látomás összefüggő elemeinek. Az egybetartozást a nyelven, a nyomdai karakterekből felépülő szavakon túl a tipográfiai hiány is megerősíti a kilencedik és a huszonhetedik sor elején. Ez a hiány ugyanúgy a töredékesség jele – és egyben imitálója –, mint a váltakozó hosszúságú sorok és szerkezeti egységek. Ez a rapszodikusság gerjeszti a gondolatismétlést a második és harmadik egység elején, míg a harmadik egység mellérendelő felsorolása lassan ismét a külvilág felé irányítja a figyelmet: „ahol nincsenek térközök”. Vagyis megszűnik az ember és ember közötti kommunikációs távolság. A negyedik, befejező egység a külső képek és a belső látvány eredője, vallomás az élethelyzetről. A harmadik egység „hangtalan zsúfolódás”-a, amely ott a színesztéziához közelálló költői kép, itt igeként a fizikai világ részévé válik. Hitelesítője a nonkonformizmus idegenségének: míg belül a látvány leírása akadály nélküli, kívül a képek megnevezése kiszolgáltatott a bizonytalan, nehezen mondható szavaknak.³⁸

³⁶ Néhány mondat Babits Mihály 1904. november 17-én Kosztolányi Dezsőnek küldött leveléből: „Az ember azt képzelné, hogy valahol, ott lenn, folyamának a mélyén – ahova nem látni, mert a folyam hullámzik, és zavaros, és piszkos, milyen sokszor piszkos! – ott lenn valahol, egész csöndben mégis képek alszanak, képek bizony, végig megszakítatlanul, a két partnak a folytonos képei, és a felhőknek is, – talán a napnak is! – istenem: a napnak! – képei a világnak úsznak ott a mélyen, talán fürödnek, csakhogy nem látszanak, mert a felszín zavaros – de ők lenn vannak és nem zavarosak, < ők > tiszták, mint egy elsüllyedt város; – így képzeltem én, képmétre van a folyamomnak; olcsó vízemnek drága képedénye, képes edénye, mint a görög < paedagógiai-vázák > |: paedagógiai-vázák, |: mint a sárközi pásztortüllkők, amelyekre egy egész « élet » emberi élettörténet van vésvé képekben – ilyen folytonos képedénye, és seholsem csempe, – egy képszalag képezi életem alaprétegét, csak azért nem látszó, mert minden más rajt nyugszik, |: nyújtózik |: egy nyuló és összefüggő képszalagon, képmakarónin, melynek nincs vége, amíg (majd egyszer) el nem vágják, – mint a sürgönyszalagot – (de mily rövid egy sürgöny! –) –”. Lásd KOSZTOLÁNYI Dezső *Levelezése*, I., szerk. BUDA Attila, összáll., s. a. r., jegyz., tan. BUDA Attila – JÓZAN Ildikó – SÁRKÖZI Éva, Kalligram, Budapest, 2013, 256. (Kosztolányi Dezső Összes Művei) A szövegközlést segítő jelek: < ... > = áthúzott szöveg, |: ... |: = betoldás.

³⁷ Az északifény szemmel látható tartományában a nitrogén kék színben jelenik meg. A vers egészét átiszövi a természettudományi ismeretek költészetbe emelése.

³⁸ „[...] A modern ember ebben a modern világban egy közöttek világban él [...] ez a között-élmény, a között-fent különféle dolgok között, amelyek az embert állandóan nyomasztják és választásra kényszerítik, s ugyanakkor egy állandó távolságot is adnak az emberi létnek. [...] A legszubbjektívebb költők is nagyon gyakran ott állnak egy küszöbön, a ki nem mondhatóság küszöbén. [...]”, lásd: „Az én szívemben boldogok a tárgyak”. *Krekity Olga interjúja* = NEMES NAGY Ágnes, *Az élők mértana*, II., 457.

Mintegy sűrítve tartalmazza az ismétlést, az elhallgatást és a beszéd újra felvételét *A tó* című vers,³⁹ amely két, aszimmetrikus egységből áll. A sorközzel tipográfiailag is alátámasztott határ köztük a huszonkettedik sor végén látható gondolatjel. Szembetűnő az első rész visszatéréseinek nagy száma a sorok hosszában, a ritmusban, a rímelésben, a szavakban. Ez mintegy bővülő jelleget ad ennek az egységnek, a vers beszélője képekkel próbál emlékezni arra, visszaidézni azt, aminek már egyszer birtokában volt, keresi a szavakat, a látvány zuhogását a szavak záporozása érzékelteti. A „Van valahol” (I, II, V, VI) feltételezésének és a „Jól hallom én” (III, IV, VII) biztos tudásának az ismétlődése adja meg az első strófa vázát: hét újrakezdett gondolat viszi el a vers beszélőjét a „valahol”-tól az „itt” bizonyosságáig. Oda, ahol a kép és a gondolat már egybeesik, ahol a nyugvópont az elhallgatás. Szembetűnő *A látvánnyal* közös, burjánzó valóság: a fa odva, illetve mindkettőben mozgás és megnevezés egysége, s főleg a szinesztéziászerű, érzéseket összerántó nyelvi elemek: „lombos, lassu szél”, „galambok szárnya néhol / csobban az égen”. S mindkét vers utolsó egységében az igék személyesre váltanak. A narrátor megtalálja saját magát is a panorámában, magáról beszél, de vallomása kikerüli a szavak közmegegyezéssel, rutin szerinti értelmét.

A tó	
Van valahol,	I Van valahol,
van valahol,	II van valahol,
valami valahol él.	I–IIa valami valahol él.
Jól hallom én, amint suhog	III Jól hallom én, amint suhog
valami lombos, lassu szél.	IIIa valami lombos, lassu szél.
Jól hallom én, valami forrás,	IV Jól hallom én,
egy nagy fa odvából ered,	IVa valami forrás – – levelek.
bukdosnak benne föl-le, föl-le	V Van valahol,
fekete éger levelek.	VI van valahol,
Van valahol,	V–VIa valami lassu tó.
van valahol,	V–VIa Bukdosnak benne – – a tó.
valami lassu tó.	VII Jól hallom én,
Bukdosnak benne föl-le, föl-le	VIIa mint egyre másra, – – csobbanása –
korsók, millió, millió.	
Akár galambok szárnya néhol	
csobban az égen – bugyborékol	
a korsók szájától a tó.	
Jól hallom én, mint egyre másra,	
galambok szomjas szárnycsapása,	
tíz emelet	
magasban az önkívület,	
testből szakadt szív csobbanása –	

³⁹ Z. URBÁN, *Bibliográfia és említési mutató*, 202–203.

Én itt cserép-esőben ázom. S mérem a véraláfutáson, korsónak melyik volna jó. És drótozom, és drót a drótra, és hallom én, hogy felcsapódva csobog, csobog a tó.	VIII Én itt VIIIa ázom VIIIb mérem VIIIbb korsónak melyik volna jó. VIIIc drótozom VIIIId hallom VIIIdd csobog, csobog a tó.
---	--

A táblázat másik nézete jobban kidomborítja az ismétlés–elhallgatás–újrakezdés hármásán alapuló szerkezetet:

Van valahol, van valahol,	valami valahol él.	
Jól hallom én,	amint suhog /valami lombos, lassu szél.	
Jól hallom én,	valami forrás – – levelek.	
Van valahol, van valahol,	valami lassu tó.	Bukdosnak benne – – a tó.
Jól hallom én,	mint egyre másra, – – csobbanása –	
Én itt	ázom	korsónak melyik volna jó.
	mérem	
	drótozom	
	hallom	csobog, csobog a tó.

A Dickinson-verskép látványának egyik jellegzetességét adják a kéziratok rövid vízszintes vonalai, sorokon belül, sorok végén, amelyeket a nyomtatás sokszor gondolatjellel ad vissza.⁴⁰ Hogy szerzőjük valóban ezt írta-e, bizonytalan, az viszont nem, hogy e vonalak a töredékesség, a lassítás, a visszatérés lenyomatai, azaz lényeges formai elemek. Funkciójuk általában kettős: vagy az újrakezdés, vagy az egybefűzés.

Az „I reckon - When I count at all -” kezdősorú, gondolatilag két részből álló, két-két négysorú strófára bomló versében mindhárom komponens megfigyelhető.: lassítás (IIa–IIe), újrakezdés (IVa–IVb), elhallgatás (Va–Vb).

I reckon - When I count at all - First - Poets - Then the Sun - Then Summer - Then the Heaven of God - And then - the List is done -	I I reckon - II When I count at all - IIa First - Poets - IIb Then the Sun - IIc Then Summer - IId Then the Heaven of God - IIe And then - III the List is done -
--	--

⁴⁰ BOLLOBÁS, *I. m.*, 38. Valójában írásképek a kvirtminusznál (—) és a félkvirtminusznál (–) is rövidebb. Franklin 1998-as kiadásában, Kübler 2015-ös német fordításában eszerint helyes karakterezésű (-), de például Miller 2016-os kiadásában vagy a Lyra Mundi 1989-es fordításaiban – ahol egyáltalán visszaadja a fordítás – félkvirtminusz látható.

But, looking back - the First so seems To Comprehend the Whole - The Others look a needless Show - So I write - Poets - All -	IV But, looking back - IVa the First so seems / To Comprehend the Whole - IVb The Others look a needless Show - V So I write - Va Poets - Vb All -
Their Summer - lasts a solid Year- They can afford a Sun The East - would deem extravagant - And if the Further Heaven -	
Be Beautiful as they prepare For Those who worship Them - It is too difficult a Grace - To justify the Dream - ⁴¹	

Az első rész szünetei a töredékességet mutató kommunikáció érzését okozzák, valójában az elhallgatások és megszólalások sorozata nem más, mint a vers beszélőjének saját magával folytatott, újra és újra nekikezdő dialógusa, amely egy ponton kilép e szaggatottság világából, s revideálja önmagát a felismeréssel: „Poets - All -”. Az első és a második versszak beszélője a maga által megnevezett felsorolás redukciójával – az eleve korlátolt számú egész kategóriák létezésüket vesztik, hogy közülük egy megkapja az összes tulajdonságait – talál rá arra, ami körül fogja mindent. Csakhogy ezzel a kezdet bizonytalansága nem tűnik el, csupán közeget vált.

A második rész szavainak, szókapcsolatainak elsődleges értelme ugyanis egyszerre általános és többértelmű, konnotációs mezőjük pedig nehezen felfedhető, annak ellenére, hogy a nyelvi kapcsolat erősebb, mint az első részben.⁴² A nyolcadik sorban megtalált bizonyosság ezért újabb bizonytalanságot eredményez. Az értelmet nem közvetlenül a nyelv, hanem – mint Nemes Nagy Ágnes tárgyalt verseiben is – a szavak

⁴¹ *Emily Dickinson's Poems*, 292–293. Az előző két kritikai kiadás szerint: J569, F533. Lásd még: BOLLOBÁS, I. m., 150.

⁴² Jellemző, hogy nyersfordításuk is csak variációkban képzelhető el. Egy próbaverzió: „Nyaruk - az utolsó szilárd év / Ők nyújthatják a dicsőséget / A Kelet - tékozló akarás / És ha a távolabbi menedék - / / Készülődésük gyönyörű / Azoknak, akiknek tekintélyek - / Túl nehéz ez a kegyelem - / Hogy igazolja az álmot.” A szintaxis hiányai és többértelműségei miatt a fordítók értelmezni is próbálnak, a töredékesség kikerülése azonban, ami a Dickinson-vers lényegi tartozéka, más hangulatot és gondolatiságot eredményez, nyelverteremtés helyett. Somlyó György (1999) az első részt két variációban is átültette, de a másodikikat nem. Lázár Júlia (2015) szintén csak az első két versszakot tolmácsolta. Sislay József (2000) az egészet, de az ő változata sem tartalmi, sem formai szempontokból nem hű. Kodolányi Gyula (2015) és Halmai Tamás (2018) egyaránt a teljes verset tolmácsolták, Kodolányi fordítása. „Nyaruk – egész évre futja – / Napjuk oly fejedelmi – / Túlzásnak tartaná Kelet – / És ha a Túlani Menny – // Oly szép, aminőnek ők festik / Magasztalóik előtt – / Túl súlyos e Kegye / Hogy az Álom igaz legyen.”

érzelmi telítettsége, változása, az áthallások és a szintaxis továbbítják. Az emóciók átalakulására utal a szerző által használt vízszintes vonalak változása is – 8, 6 (14); 5, 3 (8) –, csökkenésük a két egységen és az egyes strófaikon belül egyaránt az érzelmek moderálását, a töredékesség ellenére meg nem szakított gondolatsort mutatja.

A YouTube a legkülönbébb interpretációkban igen bőségesen tartalmaz Dickinson- (és Nemes Nagy-) verseket. Ezek közül kettő képes érzékeltetni a fragmentáltságot, az újra és újra elkezdett gondolatot: Nicola Howard Emily Dickinson szerepében az első két versszakot,⁴³ Ally Sheedy pedig a teljes verset megszólaltatva.⁴⁴ A magyar fordítások közül Tornai Józsefé közelíti meg legjobban tartalom és forma üzenetét, a felsorolást, amely egyben fokozás is.⁴⁵ Kontrollszöveggként, egyben a nyelvi nehézségek érzékeltetésére érdemes összevetni ezt a német fordítással.⁴⁶ Azonnal szembeötlő, hogy a magyar változat a két versszakból egyet csinál, míg a német őrzi ezt a formai jegyet. Majd meg lehet számolni a szótagokat – többnyire a magyar és a német változatban is az eredetit követik –, a rímeket, rímszerű szavakat, vagyis a második és negyedik, illetve a hatodik és nyolcadik sorok végének távoli egybehangzását. Aztán látható például, hogy a formai kényszerek és nyelvi lehetőségek következtében, az eredeti második sorában olvasható kifejezés – „Then the Sun” – miként marad meg a helyén a magyar, és miként került az első sorba a német fordításban. Vagy a harmadik sor „Heaven of God” kifejezése hogyan redukálódik *mennyre* és marad meg „Gottes Himmel” szókapcsolatként. De talán a legtanulságosabb az utolsó sor sűrítése, amelyet a magyar nyelv, struktúrájánál fogva, csak majdnem két sorban – „költők – írom, / és minden benne van”, de a német is, figyelve a rímrre, bár szótagszámában azonosan, de fordított szerkezetben képes visszaadni.

<p>Számolom, ha ez számolás, költők – aztán a Nap – aztán a nyár – aztán a menny, listám eddig halad. De már az első is elég – gondolom meg magam – a többi dísz – költők– írom, és minden benne van.</p>	<p>Erst zähl ich Dichter – dann die Sonne – Wenn es ans Rechnen geht – Dann Sommer – Danah Gottes Himmel – Und meine Liste steht – Im Rückblickt scheinz's – das Ganze stecke Bereits im Ersten drin – Der Rest sieht überflüssig aus – Nur Dichter –schreib ich hin –</p>
---	---

Hasonló tartalmi–formai jelenség figyelhető meg a „The Heart asks Pleasure - first -” kezdősorú versben is. Elhallgatás, újrakezdés, ismétlés: a többször nekifutott

⁴³ Krystina Poray Goddu *Becoming Emily* című, gyerekek, középiskolások számára írt életrajzának filmváltozatában, lásd https://www.youtube.com/watch?v=F5_jgrfucs0

⁴⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=7ZXTXxh0N3o>

⁴⁵ TORNAI József, *A második eljövétel. Műfordítások a világ költészetéből*, Gondolat, Budapest, 2010, 218. Lásd a 42. számú jegyzetet is.

⁴⁶ *Emily Dickinson Sämtliche Gedichte*. Zweisparchig, ford., jegyz., utószó Gunhild KÜBLER, Carl Hanser, [München, 2015], 476–479. Kübler fordítása a teljes versre terjed, itt csak az első két versszak olvasható.

gondolattal a szerző az érzemátalakulás pontos nyelvi tolmácsolására törekedve, a vissza nem fordítható elfogadásával is a megélést választva, szembenézve és nem kikerülve.⁴⁷

The Heart asks Pleasure - first - And then - excuse from Pain - And then - those little Anodynes That deaden suffering -	I Ia II IIa III IIIa	The Heart asks Pleasure - first - And then - excuse from Pain - And then - those little Anodynes / That deaden suffering -
And then - to go to sleep - And then - if it should be The will of its Inquisitor The privilege to die - ⁴⁸	IV IVa V Va	And then - to go to sleep - And then - if it should – – privilege to die -

Az idegen nyelvi fordítások egyenjogúságának kívánalma ebben az esetben is az, hogy a tolmácsolások a tartalmi hűség mellett mennyire tudják visszaadni a nyelvben az érzelmi tépettséget.⁴⁹ A versnek több magyar fordítása van, az eredetit legjobban Károlyi Amy, Kodolányi Gyula, Pór Judit és Báthori Csaba változatai közelítik meg. De ennek a nyolc sornak az átültetésében is látszik, hogy a fordítások célnyelvi nehézségei és kompromisszumai mellett a forrásnyelvi megértés sem egyszerű feladat. Például a harmadik sor utolsó szava, „Anodynes”, azaz ’fájdalomcsillapítók’, könnyű megnevezést ígér, csak hogy a szerző nagybetűvel írja, és ezzel azonnal szubjektív értelemmel látja el, értelmezését a fizikai világ tárgyaitól, piruláktól, gyógyszerektől a képzeletben, lélekben előbukkanó bármilyen jelenségig tágítva. Csak a fordító személyiségén, tapasztalatain múlik, hogy ebből a saját változatában mi lesz. Kübler is értelmez, a német fordításban ez olvasható, *Mittelchen*, azaz ’gyenge orvosság’, amihez azonban csak hozzáértéssel lehet kapcsolni a fájdalomcsillapítást.

Károlyi Amy (1975) fordítása a legkorábbi, ő költői, de az eredetnél sokkal lágyabb magyar verssé formálta Dickinson művét. Az ő változatában az „Anodynes”: ’fájás-zsongító’. Kodolányi Gyula (1984) átültetése formailag jobban követi az eredetit, bár az ismétlés szavait – „and then” – ’majd’-dal adja vissza. Az „Anodynes” szót ’Apró Csillapítók’-ként fordítja, evvel a nagybetűt megőrzi, viszont két szóban fejezi ki azt, ami az eredetiben egy. Báthori Csaba (2012) ugyancsak jelzős szerkezetre változtatja a szót: ’apró gyógyszerek’.

⁴⁷ BOLLOBÁS, I. m., 71.

⁴⁸ *Emily Dickinson's Poems*, 268. Az előző két kritikai kiadás szerint: J536, F588.

⁴⁹ *The international reception of Emily Dickinson*, szerk. Domhnall MITCHELL – Maria STUART, Continuum, London, 2009, 320.

A szív gyönyört kíván, Aztán – csak hogy a kín Ne marja, aztán – csak a kínt Ölő csillapítót,	Das Herz fragt erst nach Freude – Dann – nach Erläss von Lied – Und dann – nach jenen Mittelchen Gegen Empfindlichkeit –
Aztán – aludni már, Aztán – hogy adja meg Inkvizítora a halál Privilegiumát. ⁵⁰	Dann – will es schlafen gehn – Und sich dann bewerben – Falls sein Inquisitor nickt – Ums Privileg zu sterben – ⁵¹

Pór Judit (1989) fordítását összevetve Gunhild Küblerével, látszik, hogy a két nyelv eltérő adottságain és lehetőségein túl mindketten a formai hűséggel együtt tudták tartani a tartalmi megfelelést. A párhuzamos olvasás, Nemes Nagy Ágnes és Emily Dickinson verseinek összehasonlító vizsgálata még egy fontos mozzanatra utal: az általuk látott panoráma hasonlóságára. Arra, ami mindkettőjük számára a rendhagyó találkozások és felismerések terepét hozta. Emily Dickinson eleve magányos világában az érzelmekkel, Nemes Nagy Ágnes egyre elhagyottabbá váló világában a látvánnyal akart találkozni. Elfordulva, eltávolodva a jelenlévőtől, ezt fedezték fel magukénak. Az érzelmekkel és a látvánnyal folytattak társalgást, az érzelmeket és a látványt hagyták szóvá lenni. Az érzelmek nem szócsövek, hanem lehetőségek, a látvány nem ábrázol, hanem megszólal. A vers nem leírás – hanem párbeszéd. Kivel? A fiatal-ember képében várakozó, nyájias halállal. A lovakkal és az angyalokkal.

⁵⁰ Pór Judit fordítását lásd: DICKINSON *Versei*, 66.

⁵¹ *Emily Dickinson Sämtliche Gedichte*, 524–525.